

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ARHEOLOGIJU
IVANA LUČIĆA 3**

DIPLOMSKI RAD

TIPOLOGIJA NALAZA STARČEVAČKE KULTURE S LOKALITETA BUKOVLJE – IGRAČ

Student: Žan Budim

Mentorica: dr. sc. Tihomila Težak-Gregl

Zagreb, 2013.

SADRŽAJ

1. UVOD
2. POVIJEST ISTRAŽIVANJA STARČEVAČKE KULTURE
3. RASPROSTRANJENOST
4. KRONOLOGIJA STARČEVAČKE KULTURE
5. LOKALITET BUKOVLJE – IGRAČ
6. KERAMIČKA PROIZVODNJA
7. LITIČKA PROIZVODNJA
8. ZAKLJUČAK
9. POPIS LITERATURE
10. POPIS ILUSTRACIJA

1. UVOD

Starčevačka je kultura dobila ime po eponimnom lokalitetu Starčevo kod Pančeva u Vojvodini (Srbija) te je najstarija lončarska i poljodjelska kultura u ovom dijelu Europe (Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 63; Minichreiter 2007: 14). Kompleks starčevačke kulture u najširem smislu obuhvaćao je: kulturu Körös u južnoj i istočnoj Mađarskoj i dijelu Rumunjske, kulturu Protosesklo u sjevernoj Grčkoj, monokromnu keramiku u Tesaliji, kulturu Anzabegovo-Vršnik u sjevernoj Makedoniji i kulturu Čavdar-Kremikovci-Karanovo u Bugarskoj (Minichreiter 1992: 5; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 63; Minichreiter 2007:14). Uža Srbija, južni Banat, južna Bačka, Srijem, Slavonija, sjeverna i središnja Bosna, Kosovo i dio sjeverne Makedonije nalaze se u središnjem dijelu rasprostiranja starčevačke kulture (Minichreiter 1992: 5; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 63; Minichreiter 2007: 14). Najzapadnija pojava starčevačkog materijala je na lokalitetu Brunn kod Beča pa je moguće da su rani poljodjelci s područja današnje Srbije i Hrvatske za vrijeme linear B stupnja došli na to područje i pomiješali starčevačka obilježja s tradicijama lokalnog mezolitičkog stanovništva (Stadler, Kotova 2011: 169).

Na slici 3 vidimo da starčevačka kultura kod nas traje preko jednog tisućljeća, od 5500 pr. Kr. do 4300 pr. Kr. (Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 58). Taj podatak se ne poklapa s mišljenjem Stojana Dimitrijevića, koji je tvrdio da je riječ o dva tisućljeća (Dimitrijević 1974: 61). Zorko Marković je smjestio starčevačku kulturu između cca 5300 do oko 4300 pr. Kr. (Marković 1994: 22). Otkrićem Galova i datiranjem metodom ¹⁴C dobiveni su novi datumi. Iako po stilskim značajkama naselje pripada linear A stupnju, najstariji objekti datirani su između 6100-5700 kalibrirano pr. Kr., mlađi oko 5700 kalibrirano pr. Kr, a najmlađi 5300-5000 kalibrirano pr. Kr. (Krajcar Bronić 2007: 190). Datumi s Galova smještaju starčevačku kulturu dosta ranije nego ostali autori.

Stojan Dimitrijević smatrao je da je ona proživjela više razvojnih faza od četiri koje su ponudili Miložčić ili Garašanin (Dimitrijević 1974: 61). Stupnjevi se prema Dimitrijeviću razlikuju prema načinu ukrašavanja keramike – monokrom, linear A i B, girlandoid i spiraloid A i B stupanj (Dimitrijević 1974: 69-70). Fina, polirana, monokromna, crvena keramika pojavljuje se na početku kulture, u sljedećoj fazi pojavljuje se bijelo slikanje i ono će pratiti

starčevačku kulturu sve do njezinog kraja, dok se na grubom posuđu vrlo rano pojavljuje impresso način ukrašavanja (ukrašavanje otiskivanjem nokta ili vrha prsta) i barbotin. (Dimitrijević 1974: 61). K. Minichreiter dodaje stupanj linear C prema posebnom stilu ukrašavanja posuda s lokaliteta Pepelane, a istovremen je stupnju spiraloid A (Minichreiter 1992: 54).

U ovom diplomskom radu pokušat ćemo, na temelju arheološkog materijala prikupljenog s lokaliteta Bukovlje – Igrač i dostupne literature, tipološki razvrstati starčevačke nalaze i smjestiti ovaj lokalitet u određene kronološke okvire. Ovim putem želim zahvaliti svojoj mentorici prof. dr. sc. Tihomili Težak-Gregl za mentorstvo i pomoć pri izboru teme diplomskog rada te dr. sc. Rajni Šošić-Klindžić za pomoć pri obradi litičkog materijala. Također zahvaljujem dr. sc. Korneliji Minichreiter, Katarini Botić i dr. sc. Zorku Markoviću na ustupljenoj literaturi i pomoći. Ovaj diplomski rad ne bi bilo moguće napisati bez arheološkog materijala s lokaliteta Bukovlje – Igrač, pa srdačno zahvaljujem Lidiji Miklik-Lozuk, višoj kustosici Arheološkog odjela MBP-a i ostalim zaposlenicima Muzeja Brodskog Posavlja što su mi omogućili rad na ovome materijalu.

2. POVIJEST ISTRAŽIVANJA STARČEVAČKE KULTURE

U Vukovaru 1894. g. otkriveni su prvi starčevački nalazi prilikom iskopa temelja zgrade gimnazije (Dimitrijević 1969: 12; Dimitrijević 1979: 235; Minichreiter 1992: 3; Minichreiter 2007: 12).

Njemački arheolog R. R. Schmidt započeo je sustavna arheološka istraživanja i pronašao lokalitete sa starčevačkim horizontom: 1938. g. Gradac na Vučedolu na dubini od 4 do 4,6 m te 1942. i 1943. g. lokalitet Vlastelinski brijeg u Sarvašu kod Osijeka na dubini od 5 do 7 m (Dimitrijević 1978: 71; Dimitrijević 1979: 231; Minichreiter 1992: 3; Marković 1994: 11; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 62; Minichreiter 2007: 12)¹.

Na lokalitetu Vinkovci – Tržnica 1951. g. pronađeni su starčevački nalazi iz kasnog spiralnog stupnja, a godine 1955. i 1956. u Ulici 1. maja u Vinkovcima otkrivena je starčevačka keramika kasnijih stupnjeva (Dimitrijević 1969: 13-14; Minichreiter 1992: 4; Minichreiter 2007: 12). Godine 1962. Stojan Dimitrijević je na Tržnici pronašao nalaze spiraloid B stupnja (Dimitrijević 1978: 71; Dimitrijević 1979: 233; Minichreiter 1992: 4; Marković 1994: 12; Minichreiter 2007: 12)

U mjestu Ždralovi kraj Bjelovara 1968. g. pronađena je jama s keramikom finalnog stupnja starčevačke kulture koju je Stojan Dimitrijević izdvojio kao finalni tip Ždralovi, a to otkriće je pomaklo granice starčevačke kulture za oko 140 km prema zapadu (Dimitrijević 1978: 73; Dimitrijević 1979: 236; Minichreiter 1992: 4; Marković 1994: 12; Minichreiter 2007: 12). G. 1970. istražen je lokalitet Stara Rača kod Bjelovara koji je sadržavao keramiku iz kasnih klasičnih faza razvoja starčevačke kulture (Dimitrijević 1979: 236, 251-253, 255; Minichreiter 1992: 4; Minichreiter 2007: 12).

Na lokalitetu Ciglana u Našicama otkriveni su starčevački naseobinski objekti koji pripadaju girlandoid stupnju starčevačke kulture (Bulat 1971: 20-22; Minichreiter 1992: 4; Minichreiter 2007: 12).

Na lokalitetu Bukovlje – Igrač, sjeverna periferija Slavenskog Broda, pojavili su se obrisi starčevačkih jama s velikom količinom keramike i litike prilikom izgradnje široke

¹ Prema (Minichreiter 1992: 3; 2007: 12) – Schmidt 1945: 8, 12, 53, 54; 127-131

poljske ceste kroz vinograde na terasama broskog gorja 1974. i 1975. g.² (Dimitrijević 1978: 74; Dimitrijević 1979: 236; Minichreiter 1992: 4; Minichreiter 2007:12). S. Dimitrijević svrstao je te nalaze u rani stupanj razvitka – linear A starčevačke kulture (Dimitrijević 1978: 74; Minichreiter 1992: 4; Minichreiter 2007: 12). Iste godine u Marukićevoj ulici br. 14 pronađeni su ulomci starčevačke keramike (Minichreiter 1992: 4)

K. Minichreiter provela je arheološka istraživanja na lokacijama: robna kuća „Nama“, robna kuća „Zvijezda“ i poslovne zgrade Jugobanke u zaštićenoj zoni grada Vinkovaca 1976. i 1977. g., a u isto vrijeme S. Dimitrijević i A. Durman provode istraživanja na položaju hotela „Slavonija“, također u zaštićenom dijelu Vinkovaca (Dimitrijević 1979: 236; Minichreiter 1992: 4; Marković 1994: 13; Minichreiter 2007: 12). Istražena je ukupna površina od oko 9000 m² i pokazalo se da se u najnižim horizontima ovih lokacija nalazilo prostrano naselje starčevačke kulture, a Dimitrijević nalaze s ovih lokacija svrstava od linear B do kraja spiraloid B stupnja (Dimitrijević 1979: 243-252; Minichreiter 1992: 4; Minichreiter 2007: 12).

U Cerničkoj Šagovini kod Nove Gradiške 1977. g. otkriven je dio naselja kasnih stupnjeva starčevačke kulture u pokusnim sondiranjima pod vodstvom A. Durmana (Dimitrijević 1979: 252; Minichreiter 1992: 4; Minichreiter 2007: 12).

Z. Marković je 1979. g. na lokalitetu Gaj u Podgorač kod Našica otkrio dio naselja stupnja spiraloid B (Marković 1980: 15-16; Minichreiter 1992: 4; Marković 1994: 13; Minichreiter 2007: 12).

Prvo otkriće starčevačke kulture na prostoru Baranje dogodilo se nakon što su provedena arheološka istraživanja na lokaciji osnovne škole „M. Pijade“ u Kneževim Vinogradima 1982, 1985. i 1986. g., gdje je J. Šimić otkrila ulomke starčevačke keramike – stupnja spiraloid A na dnu sopotske zemunice (Šimić 1986: 35; Minichreiter 1992: 4; Minichreiter 2007: 12).

Pod vodstvom K. Minichreiter 1985. g. vršena su velika zaštitna iskopavanja na lokalitetu Pepelana prilikom iskopa plinovoda Suhopolje – Pepelana na lokaciji Lug kod Virovitice, gdje je ispod slijeda neolitičkih i eneolitičkih kultura (korenovska, brezovljanski tip sopotske kulture, tri stupnja tipa Pepelana sopotske kulture i tri kulturna sloja kulture Retz Gajary) otkriven starčevački horizont (Minichreiter 1990a: 19-24; Minichreiter 1992: 4; Marković 1994: 80-81; Minichreiter 2007: 12), odnosno dio starčevačkog naselja koji pripada stupnju linear C prema K. Minichreiter (Minichreiter 1992: 54; Minichreiter 2007: 12). Ovaj

² Površinski arheološki materijal prikupljen je pod vodstvom prof. Jesenke Miškiv, kustosice Muzeja Broskog Posavlja.

lokalitet potvrdio je postojanje klasične faze starčevačke kulture u zapadnoj Slavoniji (Minichreiter 1992: 4-5) iako je Dimitrijević smatrao da na tom prostoru postoji samo završni stupanj starčevačke kulture te ga izdvojio kao poseban tip Ždralovi (Dimitrijević 1979: 252).

Na dionici od Slavanskog Broda do Vrpolja prilikom izgradnje plinovoda od Đeletovaca do Rušćice, S. Jančevski je otkrila 3 nova lokaliteta starčevačke kulture: Gornja Vrba – Glivne, Stari Perkovci – Glože i Vrpolje – Veliko polje (Minichreiter 1992: 5; Minichreiter 2007: 12-13).

Na Vučedolu kod Vukovara A. Durman je u 1989. g. otkrio dijelove naselja starčevačke kulture (Durman, Forenbaher 1989: 33-35; Minichreiter 1992: 5; Minichreiter 2007: 14).

Na južnoj trasi autoceste od Slavanskog Broda do Velike Kopanice kod Zadubravlja 1989. – 1991. g. pronađeno je obrtničko naselje starčevačke kulture stupnja linear A. (Minichreiter 1992: 5; Minichreiter 2007: 12-14).

Još jedno starčevačko naselje otkrio je J. Lozuk kod Donjeg Slatnika na obroncima Dilja prilikom iskopavanja plinovoda Našice – Slavonski Brod 1993. g (Minichreiter 1997: 15-16; Minichreiter: 2007: 14).

Novo naselje otkriveno je 1994. g. u Požegi iskopavanjem pod vodstvom K. Minichreiter i D. Šokač-Štimac (Minichreiter, Sokač-Štimac 1994: 36-37; Minichreiter 2007: 14).

Godine 1995. otkriveno je jedno od najznačajnijih otkrića starčevačke kulture. Na lokaciji Galovo, u istočnom dijelu Slavanskog Broda, južno od Ciglane otkriveno je novo starčevačko naselje stupnja linear A. Istraživanja od tada još uvijek traju pod vodstvom K. Minichreiter (Minichreiter 1999: 5-20; Minichreiter 2001a: 209-210; Minichreiter 2003: 16; Minichreiter 2005: 25-26; Minichreiter 2007: 14; Minichreiter 2010a: 16-17; Minichreiter 2010b: 11-16).

3. RASPROSTRANJENOST

Eponimni lokalitet starčevačke kulture je selo Starčevo kod Pančeva u Vojvodini (Garašanin 1979: 115; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 63; Minichreiter 2007: 14). Rasprostirala se centralnobalkanskim i južnopanonskim prostorom (Minichreiter 1992: 5), a područje sjeverne Hrvatske čini dio sjeverozapadne periferije ove kulture (Dimitrijević 1978: 73). Uža Srbija, južni Banat, južna Bačka, Srijem, Slavonija, sjeverna, istočna i središnja Bosna, Kosovo i dio sjeverne Makedonije su područje rasprostiranja starčevačke kulture (Dimitrijević 1969: 10; Dimitrijević 1974: 60; Garašanin 1979: 115-116; Minichreiter 1992: 5; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 63; Minichreiter 2007: 14).

Starčevačka kultura, tesalska monokromna keramika, kultura Protosesklo u sjevernoj Grčkoj, Anzabegovo-Vršnik u sjevernoj Makedoniji, kultura Čavdar-Kremikovci-Karanovo u Bugarskoj i kultura Körös u južnoj i istočnoj Mađarskoj i dijelu Rumunjske čine starčevački kulturni kompleks (Dimitrijević 1974: 59-66; Garašanin 1979: 139-143; Minichreiter 1992: 5; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 63; Minichreiter 2007:14).

Starčevačka kultura se na području sjeverne Hrvatske rasprostirala međurječjem Dunava, Drave i Save od hrvatsko-srpske granice u Srijemu do Medvednice i Kalničkog gorja na zapadu (Dimitrijević 1979: 229; Minichreiter 1992: 3). Brdski masivi u zapadnom i središnjem dijelu sjeverne Hrvatske utjecali su na nastanak manjih kulturnih i zemljopisnih cjelina na prostoru sjeverne Hrvatske (Minichreiter 1992: 3). U arheologiji su prostor istočne Slavonije i Srijema poznati pod nazivom slavonsko-srijemski prostor (Dimitrijević 1979: 229; Minichreiter 1992: 3). Prostor Baranje i Međimurja u zemljopisnom smislu pripada Transdanubiji pa će se tako u prapovijesnu sliku južne Transdanubije uklapati razvoj kultura na tom području (Dimitrijević 1979: 230; Minichreiter 1992: 3). Slavonija je podijeljena na istočnu i zapadnu Požeškim gorjem (Krndija, Dilj, Papuk i Požeška gora) te se unutar tog gorja nalazi Požeška kotlina, a njezine prapovijesne karakteristike specifične su za srednju zonu, gdje se isprepleću istočni i zapadni utjecaji (Dimitrijević 1979: 229-230; Minichreiter 1992: 3). U jugozapadni dio Transdanubije u zemljopisnom smislu uklapa se Podravina, a Kalnik i Bilogora zajedno s rijekom Dravom izdvajaju Podravinu kao uski nizinski pojas (Dimitrijević 1979: 230; Minichreiter 1992: 3). Moslavina, Prigorje i bjelovarski kraj tvore

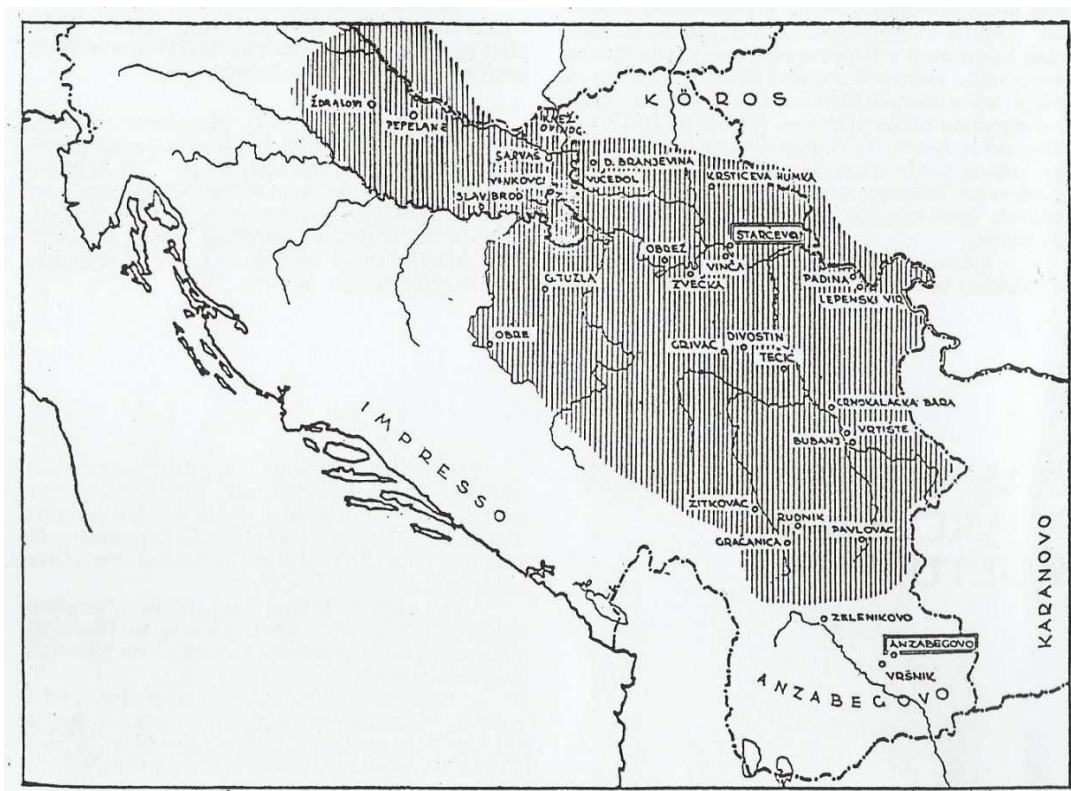
još jednu kotlinu koja se nalazi južno od Podravine (Dimitrijević 1979: 230; Minichreiter 1992: 3).

Starčevačko naselje kod Bjelovara, otkriveno 1968. g. postavilo je novu zapadnu granicu ove kulture (Dimitrijević 1978: 74; Dimitrijević 1979: 234; Minichreiter 1992: 4; Minichreiter 2007: 12). Na ovim prostorima postoji velik broj naselja, što potvrđuje niz naselja u Podravini (Pepalana – Lug i Razlivlje, Gačište, Pčelić – Medakuša i Dakino brdo, Lukač, Gola – Tišljarovi brezi) te u zapadnoj i središnjoj Slavoniji (Minichreiter 2007: 14). Lokaliteti Bukovlje – Igrač i Zadubravlje pokazuju prisutnost starčevačke kulture na području Slavonije već u linear A stupnju (Minichreiter 1992: 11-12, 29-35) te lokalitet Galovo, koji se još uvijek istražuje (Minichreiter 2007: 14). Oko 100 lokaliteta starčevačke kulture evidentirano je brojnim rekognosciranjima na ovim prostorima (Minichreiter 2007: 14).

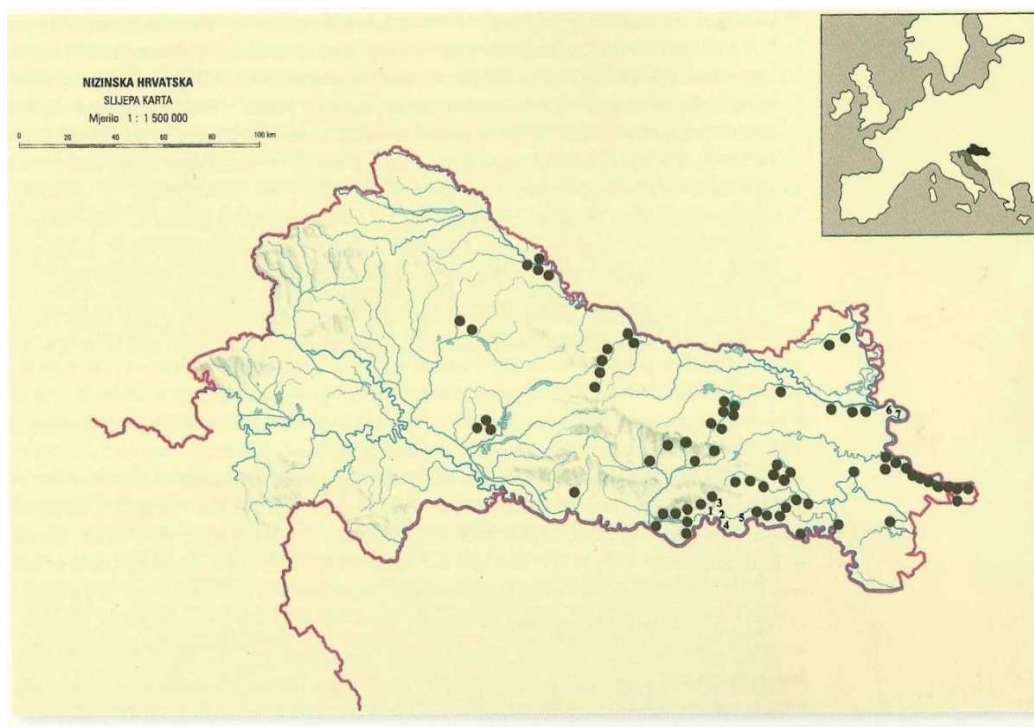
Na slici 1 vidimo kartu rasprostranjenosti starčevačke kulture po S. Dimitrijeviću na području bivše Jugoslavije. Kartu je nadopunila K. Minichreiter

Naselja stupnja linear A starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj su: 1. Slavonski Brod – Glogovica, 2. Slavonski Brod – Galovo, 3. Bukovlje – Igrač, 4. Gornja Vrba – Glivne, 5. Zadubravlje – Dužine, 6. Erdut – Panića Skela, 7. Erdut – Veliki Liman (Slika 2).

Materijal kasne starčevačke kulture dospio je i u Brunn kod Beča i to je najzapadnije pojavljivanje starčevačkog materijala, a P. Stadler i N. Kotova smatraju da je to rezultat dugog razvitka kulturne tradicije grupe ranih poljodjelaca, koji su došli s područja današnje Hrvatske i Srbije za vrijeme linear B stupnja starčevačke kulture (Stadler, Kotova 2011: 151).

Slika 1 Karta rasprostranjenosti starčevačke kulture po S. Dimitrijeviću (dopunila K. Minichreiter) – prema Minichreiter 1992: 6

Slika 2 Karta naselja starčevačke kulture u kontinentalnoj Hrvatskoj – prema

4. KRONOLOGIJA STARČEVAČKE KULTURE

Većina je starčevačkih naselja jednoslojna i zato je teško oblikovati jedinstven kronološki sustav. Stanovnici tih naselja stalno su se pomicali zbog iscrpljenosti obradivih površina i ograničene trajnosti zemunica (Minichreiter 1992: 7; Minichreiter 2007: 14).

Na slici 3 vidimo kronološku tablicu mlađeg kamenog i bakrenog doba prema T. Težak-Gregl. Vidljivo je trajanje starčevačke kulture na pojedinim dijelovima Hrvatske.

Danas je u upotrebi pet kronoloških sustava starčevačke kulture, a svaki se može primijeniti za određeno zemljopisno područje (Dimitrijević 1974: 66; Minichreiter 1992: 7; Minichreiter 2007: 14).

Vladimir Miložić je starčevačku kulturu podijelio na 4 stupnja, označivši ih od I do IV (Dimitrijević 1974: 66; Minichreiter 1992: 7; Minichreiter 2007: 14-16):³

- I. stupnju pripadaju sve vrste ukrašavanja grubog posuđa, a monokromna i slikana keramika nisu zastupljene
- II. stupnju pripadaju sve vrste grubog posuđa, crvena monokromna te crna keramika na kraju stupnja, a motivi su naslikani pravocrtno bijelom te kasnije i tamnim bojama.
- III. stupanj sadrži sve vrste grube keramike, a kod fine monokromne keramike nema crnog posuđa. Prevladavaju krivocrtni i spiralni motivi, tamno slikanje na slikanoj keramici, dok se bijela boja upotrebljava samo u polikromnom slikanju.
- IV. stupnju pripadaju sve vrste grube keramike uz motive „plastičnog klasa“ i plastične zoomorfne i antropomorfne aplikacije. Na crvenom posuđu se pojavljuje urezani ornament. Slikana keramika u ovom stupnju nazaduje.

Draga Arandžević-Garašanin je 1954. g. podijelila starčevačku kulturu na 4 stupnja (Arandžević-Garašanin 1954: 131-141; Dimitrijević 1974: 66-68; Minichreiter 1992: 7; Minichreiter 2007: 16):

- stupanj sadrži sve vrste grube keramike i motiv „plastičnog klasa“. U ovom stupnju nema slikanja, a fina monokromna keramika je pretežno sive boje. Ponekad može biti i crvene, smeđe ili žute boje.

³ Prema Dimitrijević 1974: 66; Minichreiter 1992: 7; Minichreiter 2007: 14 – Miložić 1950: 110-111

- II.a stupanj sadrži sve vrste grube keramike i fina monokromna keramika je najčešće svijetlosmeđe boje, a može biti i smeđe, sive, crvene i crne boje. Slikana keramika izvedena je bijelom i tamnom bojom, a motivi su pravocrtni.
- II.b stupanj obilježuju sve vrste grube keramike, fina monokromna keramika svijetlosmeđe boje, slikani motivi su napravljeni svijetlosmeđom bojom, a ponekad i polikromijom.
- III. stupanj je istovremen s ranom vinčanskom kulturom. Prisutne su posude s plastičnim figuralnim prikazima i posude na više nogu.

Stojan Dimitrijević je 1969. g. napravio kronlošku podjelu starčevačke kulture, a ona izgleda ovako (Dimitrijević 1969: 237-252; Dimitrijević 1974: 68-70; Dimitrijević 1979: 237, 242-253; Minichreiter 1992: 7-8; Marković 1994: 62, 70-72; Minichreiter 16-18):

- Monokrom stupanj sadrži grubu keramiku pretežno neravne površine. Ponekad je bila ukrašena prevlačenjem snopa grančica (pseudobarbotin) ili plastičnim rebrastim aplikacijama. Pojavljuju se i posude s horizontalno probušenim ušicama. Fina monokromna keramika je crvene boje, a rjeđe ciglasto-crvene boje. Površina je jako dobro glačana, a u presjeku je vidljivo da je jezgra crna. Posude su zaobljenog, kalotastog, kuglastog i S-oblika, a karakteristične su i posude na nozi. Ukrašavanje noktom (impresso) i urezivanje obilježje su mlađe faze ovoga stupnja, pa S. Dimitrijević vjeruje da bi ovaj stupanj još mogao podijeliti na monokrom A i monokrom B.
- Stupanj linear A sadrži grubu keramiku ukrašenu impressom, a fina monokromna keramika je crvene boje. Tipični oblici ove faze su žrtvenici na četvrtastoj perforiranoj nozi, žrtvenici na zoomorfnim nogama i obični žrtvenici. Slikana keramika sadrži posuđe s finom, crvenom, uglačanom površinom. Prevladavaju zaobljene ili zdjele „S“ profilacije i terine i bombasti lonci s niskim vratom. Slikani motivi bili su: trokuti, rombovi, mreža, snopovi valovnica. Često dolaze u nizovima, a napravljeni su samo bijelom bojom. Najznačajniji motivi su nizovi točaka, a pojavljuju se i motivi latica.
- Stupanj linear B obilježava tamno slikanje. Grubo posuđe većinom je ukrašeno barbotinom (pravi i kanelirani barbotin), dok su impresso i urezivanje manje pristuni. Crvena i žućkasta površina prevladava kod finog posuđa, a motivi su i dalje pravocrtni (trokuti i trakasti motivi) te slikani tamnom bojom. Ponekad

slikanje može biti i bijelom bojom, a tipični oblici ove faze su zdjele i zdjele na šupljoj nozi.

- Girlandoid stupanj je poprilično sličan prethodnom, ali pojavljuju se tipični girlandni motivi. Slikana keramika je izvedena bijelom i tamnim bojama.
- Stupanj spiraloid A donosi spiraloidno slikanje. Prisutne su sve vrste grube keramike, a pojavljuje se i prijelazna keramika koja odgovara finoj keramici Körös kulture. U početku ovog horizonta fina keramika je pretežno sive boje, dok se kasnije pojavljuje i svijetlosmeđa, oker i crvenkasto smeđa boja. Slikana keramika je većinom tamnih boja. Uz ove ranije poznate motive, tipičan je i spiraloidni motiv u nizovima. U ovom stupnju još nema bikoničnih profila.
- Stupanj spiraloid B obilježava degeneracija spiraloidnih motiva, ali i parcijalno bikonični oblici. Kanelirani barbotin je glavno obilježje grube keramike. Rjeđe se pojavljuje i prijelazna keramika. Fina keramika je smeđe, sivosmeđe i sive boje, a uz standardne oblike pristuni su i bikonični profili. Bijela boja se kod slikane keramike pojavljuje samo u polikromiji. Spirale često zauzimaju visinu čitave površine, velike su i široke, ali je slikanje slabije kvalitete. Kod slikanog posuđa također se pojavljuju bikonični profili.
- Finalni stupanj (tip Ždralovi) obilježava nedostatak slikane keramike i dolazi do potpune degeneracije, a po Dimitrijeviću čitav ovaj stupanj je upitan. Riječ je o regionalnom tipu i istraženo je malo lokaliteta u zapadnoj Slavoniji.

Neke je stupnjeve S. Dimitrijević objavio kao hipotetičke jer tada nije imao terenske dokaze, ali K. Minichreiter smatra da su arheološka istraživanja naselja u Slavonskom Brodu i Zadubravlju, koja pripadaju stupnju linear A, potvrdila ispravnost njegovih pretpostavki (Minichreiter 2007: 16). Na slici 4 vidimo trajanje pojedinih stilskih manifestacija po S. Dimitrijeviću.

Milutin Garašanin je 1971. g. podijelio starčevačku kulturu na četiri stupnja (Garašanin 1971: 73-84; Dimitrijević 1974: 70; Minichreiter 1992: 8; Minichreiter 2007: 18): Stupanj I je monokromni stupanj, IIa linearan, IIb sadrži krivocrtno (girlandoidno) slikanje tamnom bojom, a III. stupanj sadrži grubo posuđe ukrašeno kaneliranjem i kaneliranim barbotinom i finu keramiku oslikanu spiraloidnim motivima.

Godine 1971. Dragoslav Srejić je podijelio starčevačku kulturu na 5 stupnjeva (Srejić 1969: 173- 178; Dimitrijević 1974: 72; Minichreiter 1992: 8; Minichreiter 2007: 18):

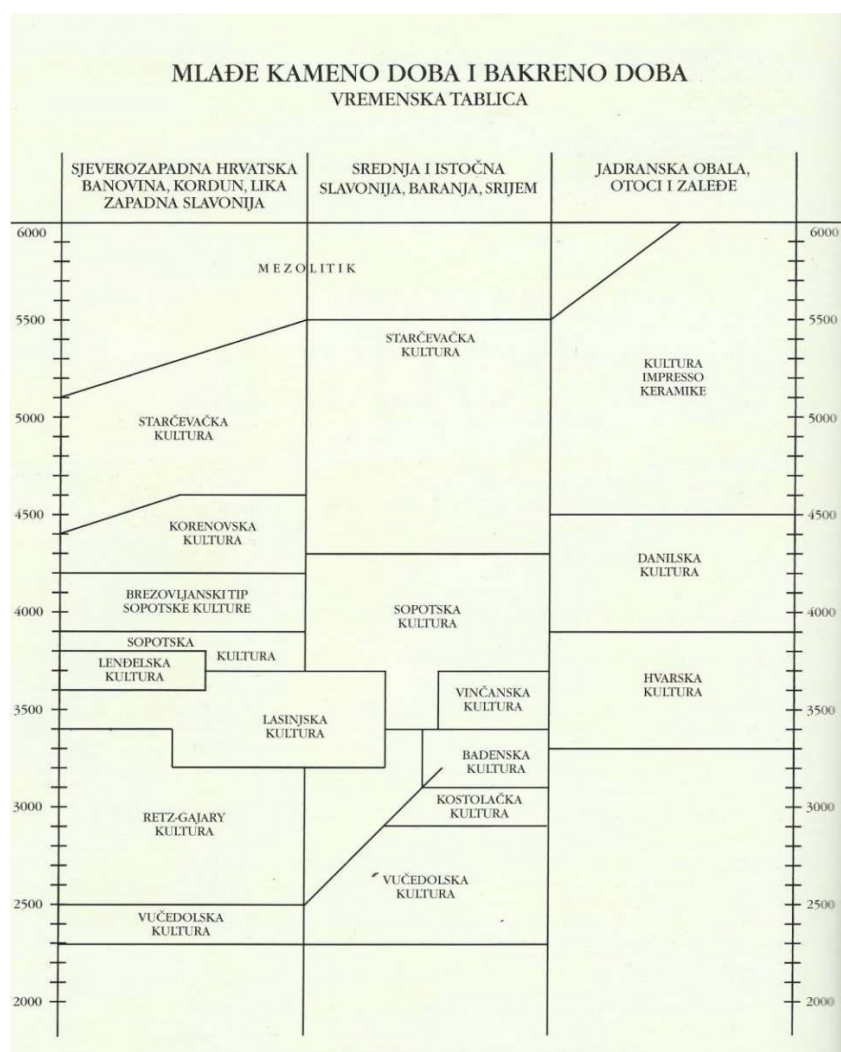
- Protostarčevo I. obilježava tipična monokromna keramika grube i neravne površine, pronađena u jami horizont Lepenskg Vira III. Prisutno je i kulturno posuđe.
- Protostarčevo II izdvojeno je iz iste jame i istog horizonta. Impreso ukrasi načinjeni su školjkom, a ukrašavalo se i urezivanjem na gruboj keramici. Prisutno je i fino posuđe te kulturne posude na probušenoj nozi.
- Starčevo I odgovara horizontu Lepenskog Vira IIIb, Milojčićevom stupnju II i stupnju IIa D. Arandelović-Garašanin.
- Starčevo II stupanj analogan je Milojčićevom stupnju III, D. Arandelović-Garašanin IIIb i Dimitrijevićevom spiraloid A stupnju.
- Starčevo III. stupanj analogan je Milojčićevom stupnju IV, D. Arandelović-Garašanin III stupnju i Dimitrijevićevom spiraloid B stupnju.

K. Minichreiter smatra da je za starčevačku kulturu na području sjeverne Hrvatske najprikladnija Dimitrijevićeva podjela jer je stupnjeve imenovao prema njihovim stilskim značajkama, a istraživanja u Zadubravlju i Slavonskom Brodu potvrdila su postojanje stupnja linear A, koji je do tada postojao samo u teoriji (Minichreiter 2007: 18). Istraživanje K. Minichreiter 1985. g. u Pepelani kod Virovitice pridonijelo je poznavanju starčevačke kulture u najzapadnijim dijelovima Slavonije, a iskopavanje je rezultiralo činjenicom, da su naselja u tim prostorima postojala već na prijelazu ranih u kasne klasične stupnjeve razvoja (Minichreiter 1990b: 24). U Pepelani je pronađeno fino i prijelazno posuđe s jedva naglašenim bikonitetom i ta činjenica naselje svrstava u vrijeme stupnja spiraloid A u istočnoj Slavoniji (Minichreiter 1990b: 24). Unatoč tome vidljiva je razlika u slikanom posuđu, koje je ukrašeno pravocrtnim motivima s posebnim kombinacijama uzoraka, a takvi motivi su nepoznati u istočnom dijelu Slavonije (Minichreiter 1990b: 24). Zbog toga je K. Minichreiter dodala stupanj linear C Dimitrijevićevoj podjeli, a taj se stupanj razvijao u zapadnoj Slavoniji za vrijeme trajanja stupnja spiraloid A u Baranji i istočnoj Slavoniji (Minichreiter 1990b: 24).

Zorko Marković smatra da Milojčićeva četverostupanjska podjela omogućuje lakše snalaženje te uz male izmjene ona izgleda ovako: Starčevo 1 odgovara Dimitrijevićevom monokrom stupnju, Starčevo 2-A linearu A, Starčevo 2-B linearu B, Starčevo 3 girlandoid stupnju, Starčevo 4-A spiraloidu A i Starčevo 4-B spiraloidu B (Marković 1994: 62).

U Slavonskom Brodu otkriveno je naselje Galovo 1995. godine, koje pripada stupnju linear A starčevačke kulture (Minichreiter 2007: 14). Izvršeno je datiranje ^{14}C metodom, a dobiveni datumi odnose se na razdoblje između 6100. i 5000. kalibrirano pr. Kr. (Minichreiter 2007: 190).

Također, izvršeno je datiranje ^{14}C metodom na lokalitetu Zadubravlje-Dužine koji pripada linear A stupnju starčevačke kulture, a dobiveni rezultati ukazuju na trajanje između 6600. i 5300. kalibrirano pr. Kr. (Minichreiter, Krajcar-Bronić 2006: 13-15; Minichreiter 2007: 194). Datum 6600. kalibrirano pr. Kr. je nerealan i vjerojatno je posljedica tzv. sindroma starog drveta.

Slika 3 Kronološka tablica mlađeg kamenog doba i bakrenog doba – prema

Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 58

TRAJANJE POJEDINIH STILSKIH MANIFESTACIJA						
	MONOHROM	LINEAR A	LINEAR B	GIRLANDOID	SPIRAL.A	SPIRAL.B
A GRUBA KERAMIKA						
PLASTIČNE APLIK.						
NERAVNA POVRŠINA						
PREVL. SNOPOM GRANČ.						
POLIRANA POVRŠINA						
PSEUDOIMPRESSO						
ŽLJEBLJENI PSEUDOIMPRESSO						
DEKORATIVNI PSEUDOIMPRESSO			?	?	?	?
ŽIGOSANJE-IMPRESSO						
VRH PRSTI						
UREZIVANJE						
ŽLJEBLJENJE						
PRAVI BARBOTIN						
KANELIRANI BARB.						
DEKORATIVNI KANELIRANI BARB.						
PLASTIČNI „KLAS“						
B PRELAZNA						
CRVENA						
OKER						
SMEDA						
SIVA						
C FINA MONOHROMNA						
CRVENA						
OKER						
SMEDA						
SIVA						
CRNA						
ZAOBLJENI PROFILI						
BIKONIČNI PROFILI						
PLASTIČNI UKRASI						
ŽLJEBLJENJE						
KANELIRANJE						
D SLIKANA						
BIJELO SLIKANJE						
TAMNO -II-						
POLIHROMNO -II-						
TAČKASTI MOTIVI						
VALOVNICA						
PRAVOLINIJSKI MOT.						
GIRLANDE						
SPIRALE (PRAVILNE)						
VELIKE SPIRALE						
MEANDAR						

Slika 4 Trajanje stilskih manifestacija po S. Dimitrijeviću – prema

Dimitrijević 1974: 66

5. LOKALITET BUKOVLJE – IGRAČ

Naselja starčevačke kulture najčešće se nalaze na povišenim riječnim obalama, na padinama blagih brežuljaka ili prirodnim uzvišenjima uz nekakvu močvaru, rječicu ili potok (Garašani 1979: 120; Minichreiter 1992: 37; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 63). Svrstana su nedaleko jedno od drugog i čine važnu prapovijesnu komunikaciju (Minichreiter 1992: 37; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 63). To je vidljivo iz primjera Brodskog Posavlja, gdje se smjestio niz naselja od Slavanskog Broda do Vrpolja, a isto tako četiri starčevačka naselja smjestila su se u dolini rijeke Brežnice kod Pepelane (Minichreiter 1992: 37; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 63). Na prostoru međurječja Dunava, Save i Drave pronađeno je oko 120 naselja starčevačke kulture iz gotovo svih njezinih razvojnih stupnjeva, osim monokrom stupnja (Minichreiter 2010a: 16).

Stambeni objekti većinom su bili jamski, ukopani u zemlju i pripadaju tipu zemunica i poluzemunica (Garašani 1979: 121; Minichreiter 1992: 37; Marković 1994: 36; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 65). Žitelji starčevačke kulture živjeli su i u četvrtastim nadzemnim objektima (Garašani 1979: 121; Marković 1994: 36; Dizdar, Krznarić Škrivanko 1999: 9-10; Minichreiter 2010a: 26). Zemunice su bile višeprostrorni i složeniji objekti, nepravilnog oblika, a krovnu konstrukciju dražali su stupovi koji su se nalazili na rubovima zemunica (Dimitrijević 1979: 239-240; Težak-Gregl 1998: 65). Naselja su imala i ognjišta unutar i izvan stambenih objekata (Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 65). Otpadne jame bile su dublje, promjera 2-3 m, a plitke jame služile za obavljanje dnevnih djelatnosti (Dimitrijević 1979: 239-240; Težak-Gregl 1998: 65). U starčevačkom naselju u Zadubravlju pronađeni su kolcima povišeni objekti koji su vjerojatno bili korišteni kao spremišta hrane (Minichreiter 1992: 38; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 65). Kornelija Minichreiter je podjelila jamske objekte na prostoru sjeverozapadne Hrvatske na plitke radne jame, duboko ukopane ostave te višestanične zemunice za stanovanje s prostorima raspoređenim prema namjeni (Minichreiter 1992: 38). Na starčevačkom naselju Galovo kod Slavanskog Broda pronađen je najstariji nadzemni objekt ranog neolitika u kontinentalnoj Hrvatskoj (Minichreiter 2010a: 18; Minichreiter 2010b: 12). Pravokutnog je oblika 7 x 7 m, s otvorom na sjevernoj strani, a krovnu konstrukciju je držao niz stupova (Minichreiter 2010b: 12).

Grobovi starčevačke kulture nalazili su se unutar naselja, u neposrednoj blizini nastambi, a pokojnici su se ukapali u zgrčenom položaju u ovalnu raku (Dimitrijević 1979: 241; Garašani 1979: 122; Minichreiter 1992: 39; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-

Pandžić 1998: 65; Minichreiter 1999: 5). Grobovi su većinom pronađeni bez priloga, iako ponekad budu prisutni prilozi u obliku neke keramičke posude ili neki osobni nakit izrađen od kosti ili školjke spondilus (Dimitrijević 1979: 241; Minichreiter 1992: 39; Marković 1994: 43; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 65-68; Minichreiter 1999: 5). Nije poznato jesu li grobovi bili označeni izvana (Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 65-68). Pokojnici su ukapani cjelovito ili bez glave ili lica, u zemunicama i jamama (Minichreiter 1999: 5-6; Minichreiter 2007: 58; Minichreiter, Botić 2010: 109-122). Ukapani su djeca i odrasli, a vjerojatno je riječ samo o odabranim članovima plemenske zajednice (Minichreiter 1999: 5-6; Minichreiter 2007: 58). Na Galovu je unutar naselja po prvi put otkriven obredno – ukopni prostor s ljudskim ukopima, koji je posebno izdvojen polukružnim drvenim ogradama (Minichreiter 1999: 5; Minichreiter 2007: 58; Minichreiter, Botić 2010: 109).

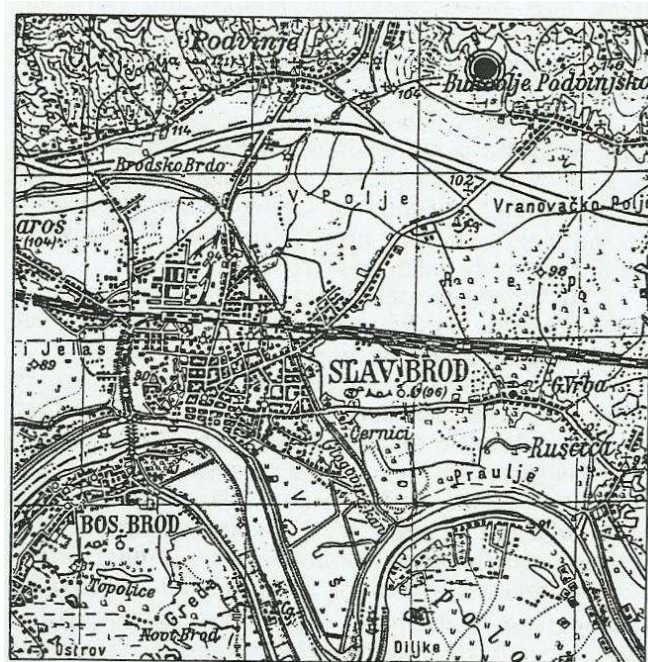
Lokalitet Bukovlje – Igrač nalazi se u općini Slavonski Brod, u središnjem dijelu Slavonije, a smješten je na južnim terasama Brodskog gorja, sjeverno od trase auto-cesta Zagreb – Lipovac (Minichreiter 1992: 11; Minichreiter 1997: 15; Minichreiter 2007: 12). Starčevačko naselje rasprostiralo se na 600 metara dužine i 700 metara širine, na tri terase (Minichreiter 1992: 11). Prilikom proširenja i prokopa poljske ceste kroz nekadašnje plantažne vinograde 1974. g. (Dimitrijević 1978: 74; Minichreiter 1992: 11; Minichreiter 1997: 15; Minichreiter 2007: 12) pronađene su jame s ulomcima keramike, pečenom zemljom, gareži, kamenim oruđem i ostacima životinjskih kostiju (Minichreiter 1992: 11). Arheološka istraživanja na ovome lokalitetu nikada nisu izvršena, a godine 1976. i 1977. te 1984. i 1988. arheolozi Muzeja Brodskog Posavlja prikupili su površinske nalaze u više navrata (Minichreiter 1992: 11; Minichreiter 1997: 15). Na slici 5 vidimo odnos lokaliteta i grada Slavenskog Broda.

Dimitrijević je 1978. g., oslanjajući se na svoj kronološki sustav (Dimitrijević 1974: 68-79), svrstao lokalitet u stupanj linear A po stilskim značajkama keramike (Dimitrijević 1978: 74; Minichreiter 1992: 12; Minichreiter 1997: 15; Minichreiter 2007: 12). Ipak, 1979. g. tvrdi da lokalitet pripada pretklasičnoj fazi zbog nedostatka barbotinskog ukrašavanja i velikog broja posuda ukrašenih noktom i vrhom prsta, ali dvoumi se između stupnja monokrom B i stupnja linear A (Dimitrijević 1979: 242-243; Minichreiter 1992: 12). Upravo zbog tog impreso ukrašavanja T. Težak-Gregl smatra da je lokalitet ispravnije pripisati stupnju linear A (Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 70-71). Na ovom lokalitetu nije pronađen nijedan fragment slikane keramike, što nije karakteristično za linear

A stupanj, ali nepovoljni uvjeti tla možda su razlog tomu (Dimitrijević 1979: 242; Minichreiter 1992: 12; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 70). Treba uzeti u obzir i činjenicu da nikada nisu obavljena arheološka istraživanja pa još uvijek postoji mogućnost pronalaska slikane keramike, ali i činjenicu da je slikana keramika i na drugim, bolje istraženim lokalitetima uvijek zastupljena u vrlo malom postotku u odnosu na grubu, svakodnevnu.

Pronađeno je 22 komada kućnog lijepa na lokalitetu. To nam može sugerirati postojanje naselja na lokalitetu. Vjerojatno su gradili čvrste objekte za nastanjavanje i radne aktivnosti. Na nekim komadima lijepa se vide otisci šiblja. Možda je stanovništvo s Galova koristilo lokalitet Bukovlje – Igrač kao sezonsko naselje za vrijeme poplava.

U blizini lokaliteta Bukovlje – Igrač nalazi se nekoliko istovremenih lokaliteta. Važno je izdvojiti 2 velika naselja stupnja linear A starčevačke kulture. Lokalitet Galovo nalazi se svega 2 km zračne udaljenosti od Igrača, dok je lokalitet Zadubravlje udaljen 15 km.

Slika 5 Šira okolica lokaliteta Bukovlje – Igrač i Slavonskog Broda – prema Minichreiter 1992: 11

6. KERAMIČKA PROIZVODNJA

U naseljima starčevačke kulture najbolji uvid u pokretni inventar daje nam keramika jer oko 90% arheoloških nalaza čini razno keramičko posuđe i fragmenti keramike (Minichreiter 1992: 41; Minichreiter 2007: 82), a po Dimitrijeviću čak i 95% (Dimitrijević 1979: 241). Keramika, njezini oblici i ukrasi, glavni su kriteriji određivanja razvojnih stupnjeva starčevačke kulture kao i kod ostalih kultura mlađeg kamenog doba kojima se upravo na taj način određuje stilska i kronološka pripadnost (Minichreiter 1992: 41; Minichreiter 2007: 82). Analiza ukrasa na posudu može dati saznanja o njihovom duhovnom i misaonom životu (Minichreiter 2007: 82). Keramičke posude su lomljive, pa je svako naselje imalo svoje lončarske peći (Minichreiter 1992: 54; Minichreiter 2007: 84). Posude su imale crnu jezgru i svijetliji vanjski sloj, odnosno bile su dvobojnog presjeka (Minichreiter 1992: 41; Minichreiter 2007: 84). Prva faza pečenja bila je redukcijska, a druga faza oksidacijska, zbog koje stijenke poprimaju crvenu ili oker boju (Minichreiter 1992: 41; Minichreiter 2007: 84).

U stupnju linear A prvi put se pojavljuje bijelo slikanje pravocrtnih motiva na crvenoj podlozi, odnosno trokuta, rombova, mreža, snopova valovnica, ali i nizova točaka i vegetativnih motiva (Dimitrijević 1974: 69; Minichreiter 1992: 8; Marković 1994: 70; Dimitrijević, Težak-Gregl, Majnarić-Pandžić 1998: 71; Minichreiter 2007: 18). Površina slikane keramike bila je fino glačana i oblikovana zaobljenom ili „S“ profilacijom (Dimitrijević 1974: 69; Minichreiter 1992: 8; Minichreiter 2007: 18), a samo slikanje se odvijalo prije pečenja (Dimitrijević 1974: 84). Dimitrijević navodi točkaste motive kao specifičnost stupnja linear A (Dimitrijević 1974: 69; Minichreiter 1992: 8). Takvih primjeraka u Hrvatskoj nema, ali postoje slični motivi s lokaliteta Vinkovci-Hotel, no oni su tamni – motiv maslinove grančice i pripadaju stupnju linear B (Dimitrijević 1979: T. XLI, 1; Marković 1994: 71). Gruba keramika ukrašena je impresso i kaneliranim impresso postupkom (Dimitrijević 1974: 68; Minichreiter 1992: 8; Minichreiter 2007: 18) i prvi put se pojavljuje barbotinski ukras u malom postotku (Dimitrijević 1974: 84; Marković 1994: 70) iako Dimitrijević preklasično razdoblje starčevačke kulture naziva predbarbotinskim (Dimitrijević 1979: 242). Prisutno je i ukrašavanje prevlačenjem snopa grančica (Dimitrijević 1974: 67; Minichreiter 1992: 43). Plastične trake s otiscima vrha prsta pojavljuju se na grubom posuđu, dok se na finom posuđu javljaju rebraste aplikacije, a urezivanje je prisutno

na obje vrste posuđa (Dimitrijević 1974: 84-85; Minichreiter 1992: 43). K. Minichreiter smatra i tehniku ubadanja obilježjem linear A stupnja, ali navodi da su takvi primjerci veoma rijetki (Minichreiter 1992: 43; Minichreiter 2007: 88).

U funkcionalnom smislu posuđe grube fakture starčevačke kulture dijelimo na lonce, zdjele i šalice (Minichreiter 2007: 84). Ravan ili uvučen rub karakteristika je posuda polukuglastog oblika, a cilindričan rub ili „S“ profil se pojavljuje kod posuda kuglastog oblika (Minichreiter 2007: 84). Rubovi posuda bili su uvučeni, izvučeni ili ravni, a dna su mogla biti ravna ili malo povišena kao niska noga ili stopa (Minichreiter 2007: 84). Neke posude imale su vodoravne, ovalne ručke, a na velikim loncima na četiri nasuprotne strane nalazile su se bradavice s pomoću kojih su vjerojatno vješali posudu iznad ognjišta (Minichreiter 2007: 84). Stijenke posuda imaju dvobojan presjek jer se pečenje odvijalo u dvije faze, a to su redukcijska i oksidacijska faza (Minichreiter 1992: 41; Minichreiter 2007: 84). Svijetli vanjski sloj ukazuje na oksidacijski postupak pečenja, a crna jezgra na redukcijski (Minichreiter 1992: 41; Minichreiter 2007: 84). Glina je bila nepročišćena, pomiješana s pijeskom, a često i pljevom (Minichreiter 1992: 41; Minichreiter 2007: 84). Ukrasi grubog posuđa nalazili su se s vanjske strane, a dobiveni su urezivanjem, utiskivanjem, ubadanjem, plastičnim modeliranjem ili kombinacijom tih tehnika (Minichreiter 1992: 43; Minichreiter 2003: 16-26; Minichreiter 2007: 84).

Kornelija Minichreiter je u svojoj monografiji opisala tehnike ukrašavanja grube i fine keramike s lokaliteta Galovo, koji također pripada stupnju linear A (Minichreiter 2007: 86-94):

- Tehnika urezivanja bila je izvedena zašiljenom kosti ili drvenim štapićem. Urezi mogu biti okomiti i raspoređeni po posudi bez ikakvog reda. Takav način ukrašavanja postoji i u Donjoj Branjevini (Karmanski 2005: T. CXCIV, 1) i Lepenskom Viru IIIa (Srejović 1969: 165, sl. 45; Dimitrijević 1974: T. II, 27). Također, moguće je da urezi tvore oblik pravokutnika, koji su mrežasto raspoređeni. Najčešće se nalaze na truhu posude, a nekad i na dnu. Takvi primjerci poznati su nam i iz Starčeva (Arandelović-Garašanin 1954: T. VI, 19-23; Garašanin 1979: 127, T. XVIII, 4) Donje Branjevine (Karmanski 1979: T. LXVIII, 2 i T. LXXIII, 5) i nešto kasnijeg Vučedola (Dimitrijević 1974: T. IV, 4) – stupanj linear B. Ukrasi nastali prevlačenjem snopom grančica po površini posude poznati su i s obližnjeg Zadubravlja (Minichreiter 1992: sl. 20, 9 i T. 20, 1). Urezi mogu tvoriti cik-cak motiv na trbusima posuda. Takvi

motivi pronađeni su i na posudama iz Donje Branjevine (Dimitrijević 1974: T. III, 3; Karmanski 1979: T. XX, 4).

- Od stupnja linear A pojavljuje se i tehnika utiskivanja ili impreso ukras. Izvodila se utiskivanjem prsta ili nokta dok je glina vlažna i mekana. „Otisak klasa“ ili „plastični klas“ je motiv koji se sastoji od okomitih nizova „štipanih“ uzoraka, a imenovao ga je Stojan Dimitrijević (Dimitrijević 1974: 83). Postoje dva objašnjenja ovog motiva. Možda je riječ o prikazu klasja žita ili o stiliziranom oponašanju pletene košare. Ti lonci su možda bili spremišta za žitarice. Ovakav ukras javlja se i u Starčevu (Arandelović-Garašanić 1954: T. VII, 26, 27; Garašanić 1979: T. XVIII, 2), Donjoj Branjevini (Dimitrijević 1974: T. II, 2; Karmanski 1979: T. LXV, 5) i Lepenskom Viru (Srejović 1969: 165, sl. 65). „Štipani“ motivi s dva prsta mogu biti i raspoređeni naizmjenično po truhu lonca kuglastog oblika, a i rub je ukrašen otiscima prsta. Ovako su ukrašene posude i iz Starčeva (Garašanić 1979: T. XXIII, 3), Donje Branjevine (Karmanski 1979: T. LXV, 4) i Lepenskog Vira (Srejović 1969: 165, sl. 45). „Štipani“ motivi s dva prsta pojavljuju se i neorganizirano po cijeloj površini truha na loncima polukuglastog oblika. Na ukrasu tih lonaca nalijepljena je plastična traka s otiscima prsta. Takav ukras poznat nam je i iz Zadubravljja (Minichreiter 2001a: T. 1, 1 i T. 6, 6), Donje Branjevine (Karmanski 2005: T. CXCIV, 5) i Starčeva (Arandelović-Garašanić 1954: T. VII, 27). Također, postoji ukrašavanje tehnikom utiskivanja kratkih zarezova jednim noktom naizmjenično bez organiziranog reda ili ukrašavanje s dva nokta gusto po površini. Ovaj način ukrašavanja često se javlja i na posudama iz Starčeva (Arandelović-Garašanić 1954: T. VII), Donje Branjevine (Karmanski 1979: T. LXIII, 2, T. LXV, 2 i T. LXVI, 2), Lepenskog Vira (Srejović 1969: 165, sl. 45) i Zadubravljja (Minichreiter 2001b: T. 6, 6).
- Posude ukrašene tehnikom ubadanja veoma su rijetke. Ovaj ukras izvodio se ubadanjem uskog štapića kružnog presjeka. Tehnika ubadanja potvrđena je samo u stupnjevima linear A, spiraloid A i B. Primjerci ukrašeni ovom tehnikom pronađeni su i u Donjoj Branjevini (Karmanski 1979: T. LXXIII, 2; Karmanski 2005: T. CCVIII), Starčevu (Arandelović-Garašanić 1954: T. VIII, 29), u Vinkovcima u stupnju spiraloid A (Dimitrijević 1974: T. XIX, 6).

- Tehnikom plastičnog modeliranja motivi su bili oblikovani na dva načina: apliciranjem naljepaka u obliku bradavica ili plastičnih traka s otiscima prsta. Dvostruke ili trostruke bradavice na velikim posudama služile su za pridržavanje užadi na kojima su posude visjele. Sličan način ukrašavanja pojavljuje se u Donjoj Branjevini (Karmanski 2005: T. CCIV, 4). Drugi način ovog ukrašavanja bile su nalijepljene plastične trake s otiscima prsta u raznovrsnim motivima. Trake su mogle biti okomite i vodoravne, a na nekim posudama plastične trake s otiscima prsta bile su u obliku kružnica, girlanda ili spirala. K. Minichreiter tvrdi da plastične trake s otiskom prsta ili bez njega predstavljaju simbol zmije (Minichreiter 2007: 90). Mogu biti složene u pravocrtne i krivocrtne motive. Kult zmije bio je poznat od ranog neolitičkog razdoblja, a osim na lokalitetu Bukovlje – Igrač nalazi se i na posudama iz Zadubravlja (Minichreiter 1992: 35), Donje Branjevine (Karmanski 1979: T. LXIV, 4 i T. LXXI, 3) i Starčeva (Arandžević-Garašanin 1954: T. VI, 19 i T. VIII, 20; Garašanin 1979: T. XXIII, 1, 2). U spiralnim stupnjevima zmija je prikazana kao spirala ili cik-cak motiv, čak i na finom posuđu. Zmija je bila simbol besmrtnosti i izliječenja u grčkoj religiji (Hoti 1992: 108).
- Posude fine fature izrađivano je od pročišćene gline. Često su bile dvobojnog presjeka, a one tanjih stijenki jednobojnog. Lonci manjih dimenzija, zdjele i zdjele na nozi često su imali bradavice na četiri nasuprotne strane. Posude su bile oslikane, ali tek nakon pečenja. Stoga je boja manje otporna pa su neki motivi izgubljeni zauvijek. Ponekad su posude bile oslikavane prije pečenja. Glavna karakteristika linearnih stupnjeva bili su bijelo ili tamno oslikani, pravocrtni motivi. Posude oslikano tamnim motivima pronađeno je u puno većem postotku.

Nedostatak slikane keramike s lokaliteta Bukovlje – Igrač može biti posljedica loše očuvanosti (Dimitrijević 1979: 242; Minichreiter 1992: 12). K. Minichreiter slikanu keramiku pripisuje pokojnicima, a mogla je biti polegnuta uz pokojnika ili je imala svoje mjesto u nekim kućnim prostorima (Minichreiter 2007: 94). Lokalitet Bukovlje – Igrač nije nikada istražen, pa nisu pronađeni ni grobovi, ni nastambe. Možda će prilikom nekih budućih istraživanja biti pronađena slikana keramika upravo na tim prostorima.

Stojan Dimitrijević stupnju linear A pripisuje gotovo isključivo bijelo slikanje (Dimitrijević 1974: 83). Na lokalitetu Galovo dominira tamno slikanje iako lokalitet pripada

stupnju linear A, a K. Minichreiter smatra da u ovom stupnju tamno slikanje u pravilu i jest učestalije (Minichreiter 1992: 43; Minichreiter 2007: 92). Također navodi da bijelo slikanje pripada starijoj fazi stupnja linear A, a analize ugljena metodom ^{14}C su pokazale da su velika grobna jama 9 i radna zemunica 205 u kojima je nađeno bijelo slikanje starije od susjednih (Minichreiter 2007: 92). Isto tako, na obližnjem istovremenom lokalitetu Zadubravlje zdjele su oslikane smeđom bojom (Minichreiter 2001b: 10). Blizina ova dva lokaliteta pokazuje da bismo i na Igraču mogli očekivati tamno slikane motive, možda i u većem broju nego bijelo slikane motive. Istraživanja K. Minichreiter su obavljena na velikim površinama te su novija i preciznija, a isto tako potvrđena ranije spomenutim ^{14}C datumima. Stojan Dimitrijević nije raspolagao materijalom starčevačkih naselja u blizini Slavenskog Broda osim onog s Igrača, na kojem ionako nije pronađen nijedan fragment slikane keramike. Također, spominje da se u linearu A pojavljuje usporedno i bijelo i tamno pravocrtno slikanje (Dimitrijević 1974: 80). Lokaliteti pronađeni nakon njegove smrti pokazali su učestalu pristunost tamnog slikanja na keramici.

Keramika s lokaliteta Bukovlje – Igrač poprilično je fragmentirana. Vidljive su primjese pljeve u keramici, što je i tipično za keramiku stupnja linear A. Keramika je crvene i crvenosmeđe boje. U tablici 1 prikazana je podjela keramike po fakturi s ovog lokaliteta. Pronađeno je 480 fragmenata grube keramike, 16 fragmenata prijelazne keramike i samo jedan komad fine keramike. Zbog lošeg stanja keramike teško je odrediti i uočiti neke ukrase. U tablici 2 prikazana je podjela ukrasa na gruboj keramici s našeg lokaliteta. Prevladavaju ulomci keramike grube fature bez ukrasa, odnosno 422 fragmenta, što je 87,92% od ukupnog broja fragmenata grube keramike. Ukrasi na keramici veoma su slični onima s obližnjeg Galova. Najčešći način ukrašavanja na gruboj keramici bilo je plastično modeliranje i utiskivanje. Cik-cak motiv vidljiv je na jedinom fragmentu s urezivanjem s lokaliteta Bukovlje – Igrač (Slika 6). Ukrasi nastali tehnikom ubadanja također su rijetkost, a s našeg lokaliteta potječu 2 fragmenta (Slika 9). Ti su ukrasi vjerojatno izvedeni štapićem. Od tehnike utiskivanja imamo 3 fragmenta nastala utiskivanjem noktima ili trskom, 5 fragmenata sa štipanim motivom (Slika 8) i 1 fragment s motivom „plastičnog klasa“ (Slika 7). Pronađeno je i 5 fragmenata keramike ukrašenih amorfnim barbotinom (Slika 10). Od fragmenata ukrašenih tehnikom plastičnog modeliranja pronađen je 21 naljepak (Slike 11 i 12) i 20 fragmenata ukrašenih plastičnom trakom s utiskivanjem (Slike 13 i 14). Plastične trake s utiskivanjem su izvedene u polukružnom obliku, a mogu biti i u jednom ili dva pravocrtna niza. Prijelazna keramika se javlja u puno manjem postotku sa svega 16 fragmenata ili 3,22%. Pronađen je

samo 1 fragment fine keramike (Slika 18). Osim starčevačke keramike prisutni su i fragmenti srednjovjekovne keramike (12 fragmenata) 1 fragment keramike, koji vjerojatno ne pripada starčevačkoj kulturi (Slika 19). Na slici 15 prikazana su dna velikih posuda. Pronađeno je 7 ručki posuda (Slika 16) i 3 jezičasta drška (Slika 17).

Malen postotak fine i prijelazne keramike te nedostatak slikane keramike možda govori o samom karakteru naselja. Ukoliko se to ne promjeni nakon istraživanja ovog lokaliteta, možemo pretpostaviti da se u naselju nisu odvijali svi aspekti života. To bi išlo u prilog hipotezi da je ovo bilo sezonsko naselje, koje se možda koristilo za vrijeme poplava. Žitelji starčevačke kulture vjerojatno su imali više sezonskih naselja jer su morali seliti zbog iskorištavanja poljoprivrednih površina. Veliki broj fragmenata grube keramike, koja je korištena za kuhanje i spremanje hrane, ukazuje na to da su se na ovom naselju odvijale svakodnevne aktivnosti. Postoji mogućnost da su ritualne i duhovne aspekte života provodili na nekom drugom mjestu ili možda na samom Galovu.

FRAGMENTI KERAMIKE	KOLIČINA	POSTOTAK
GRUBA KERAMIKA	480	96,58%
PRIJELAZNA KERAMIKA	16	3,22%
FINA KERAMIKA	1	0,20%
UKUPNO	497	100,00%

Tablica 1 Podjela keramike po fakturi

GRUBA KERAMIKA		KOLIČINA	POSTOTAK
BEZ UKRASA ILI NEODREĐENO		422	87,92%
UTISKIVANJE	ŠTIPANI MOTIV	5	1,04%
	„PLASTIČNI KLAS“	1	0,21%
	NOKTOM ILI TRSKOM	3	0,63%
UBADANJE		2	0,42%
UREZIVANJE		1	0,21%
PLASTIČNO MODELIRANJE	NALJEPCI	21	4,38%
	PLASTIČNA TRAKA S UTISKIVANJEM	20	4,17%
BARBOTIN	AMORFNI	5	1,04%
UKUPNO		480	100,00%

Tablica 2 Podjela ukrasa na gruboj keramici

Slika 6 Tehnika urezivanja

Slika 7 „Plastični klas“

Slika 8 Tehnika utiskivanja

Slika 9 Tehnika ubadanja

Slika 10 Amorfni barbotin

Slika 11 Naljepci u obliku bradavica

Slika 12 Naljepci u obliku bradavica

Slika 13 Plastična traka s utiskivanjem

Slika 14 Plastična traka s utiskivanjem

Slika 15 Dna posuda

Slika 16 Ručke posuda

Slika 17 Drška posude

Slika 18 Fragment keramike finije frakture

Slika 19 Fragment keramike nepoznatog podrijetla

7. LITIČKA PROIZVODNJA

Starčevački lokaliteti vrlo su dobro istraženi, ali za litički materijal s hrvatskih lokaliteta nema puno podataka (Šošić 2007: 176). Najveći razlog tome je njihovo usputno spominjanje, bez korištenja specijalizirane terminologije u starijim objavama, a i nedostaju podaci o sirovinskom materijalu, mjestima veće koncentracije na lokalitetu i horizontalnoj distribuciji (Šošić 2007: 176). U ovome radu provedene su osnovne tipološke i tehnološke analize te analiza sirovine.

Tipologija je znanstvena disciplina koja omogućuje definiranje, klasificiranje i pripremanje arheoloških nalaza (Blaser, Videka-Blaser, Karavanić 2000: 364). Tipologijom nazivamo zasebnu analizu finalnih proizvoda, odnosno oruđa (Šošić Klindžić 2010: 74). U Bordesovoj tipologiji kriteriji su morfologija oruđa i tehnološki kriterij temeljen na prisutnosti levaloaških šiljaka i odbojaka (Blaser, Videka-Blaser, Karavanić 2000: 364). Oruđe je nazvano po svom morfološkom obliku, a ne prema funkciji (Blaser, Videka-Blaser, Karavanić 2000: 364). Tipologija može biti sustavna, koja je unaprijed određena i prilagođena, a ona se izvodi direktno na materijalu nekog nalazišta (Blaser, Videka-Blaser, Karavanić 2000: 364). Najveća mana tipologije je regionalna ograničenost, što znači da tipologija materijala na nekom području ne mora odgovarati lokalitetima na nekom drugom području (Blaser, Videka-Blaser, Karavanić 2000: 364).

Tehnologija je znanstvena disciplina koja omogućuje rekonstrukciju metoda i tehnika izrade rukotvorine (Blaser, Videka-Blaser, Karavanić 2000: 366). Jedna od metoda je rekonstrukcija levaloaških procesa po Van Peeru ili po Boëdi (Blaser, Videka-Blaser, Karavanić 2000: 366). Po Van Peeru se ta rekonstrukcija provodi priljepljivanjem odbojaka na jezgru, a po Boëdi po tragovima odbijanja odbojaka na jezgrama (Blaser, Videka-Blaser, Karavanić 2000: 366). A. Leroi-Gourhan je ustanovio metodu nazvanu lanac operacija, a njegovi glavni dijelovi su pribavljanje sirovine, proizvodnja, uporaba, dorađivanje, ponovna upotreba i odbacivanje (Blaser, Videka-Blaser, Karavanić 2000: 367). Na taj način prikazan je životni vijek određene kamene izrađevine.

Kamene izrađevine s ovoga lokaliteta su podijeljene na jezgre, odbojke, sječiva i krhotine, a pronađeni su i 1 testirani oblutak te 1 priprema za glačano oruđe.

Jezgra je svaki kamen od kojeg je namjenski odbijen barem jedan odbojak (Karavanić 1993: 17). Jezgra za odbojke je komad kamena s kojeg su planski odbijani odbojci, a često ima više tragova odbijenih odbojaka te jednu ili više udarnih ploha (Šošić, Karavanić 2004: 23). Jezgra na kojoj su jedino vidljivi tragovi nastali odbijanjem sječiva naziva se jezgra za sječiva, dok miješana jezgra sadrži i tragove odbijanja odbojaka i sječiva (Šošić, Karavanić 2004: 23).

Odbojci su većinom plosnati i tanki, a rijetko veće debljine (Inizan i sur. 1992). Na dorzalnoj strani imaju tragove prijašnjih odbojaka ili okorinu, a ventralna strana ima izbočinu, ponekad i otrslinu, glatka je i na njoj su vidljivi kolobari (Inizan i sur. 1992). Odbojci imaju i plohak odnosno dno udarne plohe koji je ostao nakon odbijanja (Karavanić 1993: 17). Najčešće su bili otpad, a rijeđe poluproizvod za oruđe (Šošić, Karavanić 2004: 23).

Sječivo je odbojak koji je dva puta duži nego širi, a ima donekle paralelne rubove (Inizan i sur. 1992). Proizvedeno je postupkom dobivanja sječiva, a na dorzalnoj strani rijetko ima okorinu jer nije lako dobiti uske i pravilne odbojke s kamena koji je potpuno ili djelomično prekriven okorinom (Šošić, Karavanić 2004: 23).

Krhotina je debeli i nepravilan komad neodređenog oblika (Šošić, Karavanić 2004: 25). Ne pripada nijednom proizvodnom tipu i ne mogu se odrediti smjerovi loma, a može biti i nepravilno odlomljeni dio jezgre tijekom proizvodnje (Šošić, Karavanić 2004: 25).

Poput Galova, lokalitet Bukovlje – Igrač bogat je lomljenim litičkim izrađevinama. Iako nikad nije izvršeno arheološko istraživanje, pronađena je 261 litička izrađevina. Na tablici 3 prikazana je količina i postotak određenih litičkih izrađevina. Prevladavaju odbojci, koji čine gotovo polovicu litičkog materijala. Pronađeno je 130 odbojaka (49,81%), 64 sječiva (24,52%), 25 krhotina (9,58%), 1 testirani oblutak (0,38%), 1 priprema za glačano oruđe (0,38%) te 40 jezgara (15,33%). Tablica 4 pokazuje svrhu za koju su jezgre korištene, 27 jezgara za proizvodnju sječiva (67,50%), 12 jezgara za proizvodnju odbojaka (30%) i jedna jezgra za proizvodnju odbojaka i sječiva (2,50%). Slika 20 prikazuje jezgre za proizvodnju sječiva, a slika 21 jezgre za proizvodnju odbojaka.

litička izrađevina	količina	postotak
jezgra	40	15,33%
sječivo	64	24,52%
odbojak	130	49,81%
krhotina	25	9,58%
testirani oblutak	1	0,38%
priprema za glačano oruđe	1	0,38%

ukupno	261	100,00%
---------------	------------	----------------

Tablica 3 Količina i postotak određenih litičkih izrađevina

svrha jezgre	količina	postotak
za proizvodnju sječiva	27	67,50%
za proizvodnju odbojaka	12	30,00%
za proizvodnju odbojaka i sječiva	1	2,50%
ukupno	40	100,00%

Tablica 4 Upotreba jezgara

Stanje fragmentiranosti moguće je odrediti samo na odbojcima, sječivima i pločicama, odnosno na izrađevinama koji imaju bulbus (Šošić 2007: 182). Na lokalitetu Bukovlje – Igrač pronađeno je 194 komadića odbojaka i sječiva, a nijedna pločica (Tablica 5). Cjelovitih sječiva je 27 (42,18%), a cjelovitih odbojaka 104 (80%).

stanje izrađevina	količina	postotak
cjelovito	131	67,53%
bočno oštećenje	2	1,03%
distalni i medijalni dio	24	12,37%
medijalni i proksimalni dio	22	11,34%
distalni dio	5	2,58%
medijalni dio	5	2,58%
proksimalni dio	5	2,58%
ukupno	194	100,00%

Tablica 5 Stanje fragmentiranosti

Na lokalitetu Bukovlje – Igrač pronađeno je svega 27 komada oruđa, što je 10,34% ukupnog broja izrađevina. Postotak oruđa na sječivima iznosi 23,44%, a na odbojcima 9,23%. Na tablici 6 prikazani su tipovi oruđa pronađenog na lokalitetu.

Na obližnjem lokalitetu Galovo u maloj grobnoj jami 15 pronađen je 61 komad oruđa od 517 izrađevina (11,79%) (Šošić 2007: 182), a u velikoj grobnoj jami 9 pronađena su 164 komada oruđa od 2229 izrađevina (7,3%). Na Zadubravlju je pronađeno 339 komada oruđa od 4276 izrađevina (7,92%) (Karavanić, Šošić Klindžić, Bunčić, Kurtanjek 2009: 15). Na oba lokaliteta zabilježen je malen postotak oruđa, ali na Galovu se ta situacija može promijeniti uvidom u sav litički materijal.

Komade koji se ne mogu svrstati ni u jednu od definiranih tipoloških kategorija, a imaju dodatnu obradu nazivamo komad s obradom (Šošić Klindžić 2010: 74). To mogu biti odbojci, sječiva, jezgre, krhotine, odnosno svi proizvodni tipovi, a obrada na takvim komadima može biti djelomična ili cjelovita, na jednom ili dva ruba te izravna ili obratna (Šošić Klindžić 2010: 74). Na lokalitetu Bukovlje – Igrač pronađeno je 15 komada oruđa s djelomičnom obradom na jednom rubu (Slika 22), što čini 55,56% ukupnog broja oruđa, 3 komada s cjelovitom obradom na jednom rubu (11,11%), 1 komad s cjelovitom obradom na jednom i djelomičnom na drugom rubu (3,70%), 1 komad s djelomičnom obradom na dva bočna i na poprečnom rubu (3,70%), 1 komad s djelomičnom obradom na dva bočna ruba (3,70%). Na slici 26 prikazan je komad s djelomičnom obradom na dva bočna i na poprečnom rubu, a na slici 27 komad s cjelovitom obradom na jednom i djelomičnom na drugom rubu.

Obrada kod grebala je strma, izravna na proksimalnom ili distalnom dijelu, a grebala su najčešće izrađena na odbojcima i sječivima (Karavanić 1993: 23). Dvostruko grebalo ima obradu na oba kraja (Karavanić 1993: 23). Na lokalitetu Bukovlje – Igrač pronađeno je samo jedno grebalo (Slika 23).

Obrada na strugalu nalazi se na lateralnom rubu i ona je izravna ili obratna, strma ili uzdignuta te najčešće kontinuirana (Karavanić 1993: 21). Strugala su izrađena i na odbojcima i na sječivima, a rub je zatupljivan da se pripremi za struganje (Karavanić 1993: 21). Na našem lokalitetu pronađeno je samo jedno strugalo (Slika 28).

Zarubak je oruđe na sječivu ili odbojku i ima strmu neprekinutu obradu na distalnom ili proksimalnom dijelu (Inizan i sur 1992: 100). Pronađena su dva zarubka, jedan dvostruki zarubak s obradom na jednom rubu i oruđe koje je ujedno zarubak i perforator (Slika 24 i 25).

Perforatori su oruđa na sječivima ili odbojcima s obrađenim šiljkom na vrhu, a većinom se koristi direktna ili inverzivna sitna dodatna obrada (Šarić 1999: 40).

Jezgre i izrađevine s okorinom s Galova dokazuju da se tamo odvijala prva i druga faza proizvodnje sječiva, odbojaka i pločica (Šošić Klindžić 2010: 151). Također ima jako puno odbojaka i sječiva, koji su otpad od proizvodnje, a prisutne su u velikom broju i jezgre koje su još uvijek iskoristive i 2 predjezgre (Šošić Klindžić 2010: 151). Stanovništvo Galova se najviše bavilo pripremom i oblikovanjem, a od svih starčevačkih lokaliteta u okolici tamo je primijećena najjača proizvodna aktivnost (Šošić Klindžić 2010: 151). Na Igraču je pronađeno 15,33% jezgri što ukazuje na određenu proizvodnju. To potvrđuje i veliki broj sječiva i odbojaka, većinom nastalih kao otpad proizvodnje. Iako na lokalitetu nema glačanog oruđa uočen je jedan komad koji je bio priprema za glačano oruđe. Postotak oruđa je nizak,

ali to ne odudara od obližnjih lokaliteta Galova i Zadubravlja. Međutim, lokalitet nikad nije sustavno istraživao, pa postoji mogućnost da se taj postotak promjeni.

oruđe	količina	postotak
cjelovita obrada na jednom rubu	3	11,11%
djelomična obrada na jednom rubu	15	55,56%
grebalo	1	3,70%
zarubak	2	7,41%
cjelovita obrada na jednom i djelomična na drugom rubu	1	3,70%
zarubak i perforator	1	3,70%
djelomična obrada na dva bočna i na poprečnom rubu	1	3,70%
djelomična obrada na dva bočna ruba	1	3,70%
dvostruki zarubak s obradom na jednom rubu	1	3,70%
strugalo	1	3,70%
ukupno	27	100,00%

Tablica 6 Tipovi oruđa

Za sirovine su se uglavnom koristili rožnjaci i radiolariti. Na tablici 7 prikazana je učestalost sirovina na lokalitetu. Najčešće je korišten metasomatski rožnjak (60,54%), zatim crveni radiolarit (13,41%), zeleni radiolarit (8,81%) i zeleno-crveni radiolarit (7,28%). Sudeći prema okorini na jezgrama radiolariti su se pojavljivali u obliku riječnih oblutaka u crvenoj, zelenoj, zeleno-crvenoj i žutoj boji.

Rožnjak je sedimentna silicijska stijena u kojoj se ne nalaze očuvani skeleti mikroorganizama, a velike je tvrdoće i ima školjkasti lom (Šošić Klindžić 2010: 92). Pronalazi se u svim bojama, ali najčešće je crvene, zelene i crvenkastosmeđe boje (Šošić Klindžić 2010: 92). Sastoji se od sitnih kristalića opala, kalcedona i kvarca (Šošić Klindžić 2010: 92).

Radiolariti i radiolarijski rožnjaci su biogene silicijske stijene (Šošić Klindžić 2010: 94). Te stijene nastaju taloženjem skeleta radiolarija, a po tvrdoći i lomu slične su rožnjaku (Šošić Klindžić 2010: 94). Za razliku od rožnjaka, koji su dijagenetski sedimenti, radiolariti su biogeni (Šošić Klindžić 2010: 94).

Jedna od glavnih funkcija na lokalitetima Galovo i Zadubravlje bila je obrada sirovina u jezgre, a sirovinu (sicilificirani vapnenac) su skupljali na svojim pohodima u sjevernoj Bosni (Šošić Klindžić 2011: 348). Dokaz za tu obradu je veliki broj sječiva i odbojaka s okorinom iako na Zadubravlju nisu pronađene predjezgre (Šošić Klindžić 2011: 348).

sirovina	količina	postotak
metasomatski rožnjak	158	60,54%
zeleni rožnjak	1	0,38%
zeleni radiolarit	23	8,81%
crveni radiolarit	35	13,41%
zeleno - crveni radiolarit	19	7,28%
žuti radiolarit	1	0,38%
prozirni rožnjak	2	0,77%
sivi rožnjak	1	0,38%
ostalo	21	8,05%
ukupno	261	100,00%

Tablica 7 Učestalost sirovina

Korito rijeke Save bilo je bogato silicijskim kamenim oblucima, a savsko vardarska zona je bila obilata radiolaritima, no stanovništvo ovih lokaliteta svejedno je prikupljalo silificirani vanpnenac sa područja sjeverne Bosne zbog odlične kvalitete loma (Šošić Klindžić 2011: 348). Za vrijeme visokog vodostaja rijeke Save i poplava, kada se rijeka nije mogla prijeći niti je korito bilo pristupno, koristili su sirovine koje su mogli skupiti u koritima manjih rijeka i potoka, kao i na površini (Šošić Klindžić 2011: 348). Kontrola sirovina za stanovnike ovih područja predstavljala je važnu prednost, a vjerojatno su nakon obrade sirovinu razmjenjivali za žito, meso, odjeću i druge proizvode (Šošić Klindžić 2011: 348). Radionice na Galovu i Zadubravlju vjerojatno su bile na otvorenom, a materijal pometen u jamu jer su ostaci nakon proizvodnje predstavljali opasnost za stoku i ljude zbog oštih rubova (Šošić Klindžić 2011: 349). Sirovina se nakon odvajanja od stijene prevozila na lokalitet gdje je prerađivana u jezgre, a nakon toga su odbijana sječiva i odbojci (Šošić Klindžić 2011: 349). Ova dva lokaliteta bila su distribucijski centri za sirovinu, a vjerojatno je dio jezgri koje nisu korištene za odbijanje odbojaka i sječiva trgovinom dospio u druga nalazišta (Šošić Klindžić 2011: 348). Komunikacija između starčevačkih naselja u Posavini bila je veoma dobra jer dva starčevačka naselja nisu udaljenija od jednodnevnog ili dvodnevnog hoda pa se trgovina mogla izvršavati brzo i efikasno (Šošić Klindžić 2011: 350).

Lokalitet Bukovlje – Igrač obiluje rožnjacima i radiolaritima. Također postoji veliki broj komada s okorinom što upućuje na proizvodnju. Velik broj izrađevina nastao je iz riječnih oblutaka, a to bi išlo u prilog činjenici da je ovaj lokalitet možda sezonsko naselje

stanovništva s Galova kada je Sava plavila. Za to vrijeme nisu mogli pohoditi sjevernu Bosnu u potrazi za sirovinama pa su koristili lokalne riječne oblutke. Kao i na Galovu rožnjaci su vjerojatno podrijetlom iz sjeverne Bosne.

Slika 20 Jezgre za sječiva

Slika 21 Jezgre za odbojke

Slika 22 Sječivo s djelomičnom obradom na jednom rubu

Slika 23 Grebalo

Slika 24 Zarubak

Slika 25 Zarubak i perforator

Slika 26 Ventralna strana sječiva s djelomičnom obradom na dva bočna
i na poprečnom rubu

Slika 27 Ventralna strana odbojka s cjelovitom obradom na jednom rubu
i djelomičnom obradom na drugom rubu

Slika 28 Dorzalna i ventralna strana strugala

8. ZAKLJUČAK

Na lokalitetu Bukovlje – Igrač nikada nisu izvršena arheološka istraživanja. Osim starčevačkog materijala na lokalitetu je pronađeno i nešto srednjovjekovne keramike. Kostii su pronađene i na površini i na dubini od 3 metra, ali bez arheoloških istraživanja ne možemo tvrditi da pripadaju starčevačkoj kulturi.

Unatoč tome neki se zaključci mogu donijeti na temelju površinskog materijala. Prevladava keramički materijal ukrašen plastičnim modeliranjem i utiskivanjem. Pronađeni su i fragmenti ukrašeni amorfnim barbotinom, ali nema kaneliranog barbotina, koji je tipičan za linear B stupanj. Posude su polukuglastog oblika i „S“ profilacije. Prema tome lokalitet možemo smjestiti u stupanj linear A po Dimitrijeviću. Na lokalitetu Bukovlje – Igrač nije pronađena slikana keramika. Dimitrijević tvrdi da razlog tomu može biti njezino nepostojanje ili stanje očuvanosti. Možda je karakter naselja takav da se tu nisu odvijali svi aspekti života pa nije bilo potrebe za slikanom keramikom. Kornelija Minichreiter tvrdi da je slikana keramika povezana s pokojnicima. Ritualne i duhovne aspekte života možda nisu obavljali na ovome lokalitetu, nego negdje drugdje, moguće čak i na Galovu. To može biti uzrok nedostatka slikane keramike i veoma malenog postotka fine i prijelazne keramike. Nalazi kućnog lijepa su dokaz gradnje nastambi i radnih objekata i pokazuju da su vjerojatno imali čvrste objekte na lokalitetu.

Na lokalitetu je dokazana litička proizvodnja. Vjerojatno su postojale radionice za pripremu i obradu litičkih izrađevina. Najzastupljeniji su odbojci i vjerojatno većina njih je otpad nastao pripremanjem jezgre. Stanje odbojaka i sječiva je u najvećoj mjeri cjelovito. Možemo primijetiti malen postotak oruđa u odnosu na ukupan broj izrađevina. Međutim slična situacija je bila i na Galovu u grobnoj jami 15 i u grobnoj jami 9 te u Zadubravlju, gdje je postotak također veoma nizak. Ovi litički podaci nisu relevantni za općenitu sliku lomljenog litičkog materijala na lokalitetu jer nikada nisu odrađena sustavna istraživanja. Metasomatski rožnjak je prevladavajuća sirovina. Radiolariti su također zastupljeni u većoj mjeri i mnogo njih u obliku riječnih oblutaka. Možda je manji dio sirovina prikupljen u okolici nalazišta, ali veći dio tog materijala potječe vjerojatno iz sjeverne Bosne. Stanovnici su težili rožnjaku kvalitetnog loma, kojeg su na svojim ekspedicijama skupljali južno od

rijeke Save. Buduća sustavna istraživanja ovog lokaliteta možda pokažu da ovaj lokalitet spada u centre dopremanja sirovine i proizvodnje kao što su Galovo i Zadubravlje.

Ovo starčevačko naselje istovremeno je naselju na Galovu, koje je udaljeno svega 2 km zračne udaljenosti i također pripada linear A stupnju starčevačke kulture. Možda je Igrač sezonsko naselje gdje je određeni dio godine boravilo stanovništvo s Galova. To bi išlo u prilog hipotezi o naselju u kojem se nisu odvijali svi aspekti života, pa nije bilo potrebe za slikanom keramikom. U blizini je i lokalitet Dužine kod Zadubravlja (linear A stupanj), koji je udaljen 15 km od Igrača. Također, svega nekoliko kilometara udaljena je i Srednja škola M. A. Reljkovića u Slavonskom Brodu, gdje je pronađen starčevački materijal. Možemo pretpostaviti da će u Slavonskom Brodu i okolici s vremenom biti pronađeno još istovremenih starčevačkih lokaliteta. Nositelji starčevačke kulture s ovog područja vjerojatno su se pomicali od lokaliteta do lokaliteta zbog iskorištavanja plodnih površina. Lokalitet Bukovlje – Igrač definitivno pripada nizu starčevačkih lokaliteta od Slavanskog Broda do Vrpolja i dio je te važne prapovijesne komunikacije. Tek nakon što započnu sustavna istraživanja možda dobijemo odgovore na bitna pitanja vezana za ovaj lokalitet.

9. POPIS LITERATURE

1. ARANĐELOVIĆ-GARAŠANIN, D. 1954: *Starčevačka kultura*, Ljubljana
2. BLASER, F., VIDEKA-BLASER, R., KARAVANIĆ, I. 2000: Tipologija i tehnologija, dva suprotna ili usporedna metodološka pristupa, *Opuscula archaeologica* 23-24, Zagreb, 363-371
3. BULAT, M. 1971: Nalaz slikane starčevačke keramike u Našicama, *Glasnik slavonskih muzeja* 17, Vukovar, 20-22
4. DIMITRIJEVIĆ, S. 1969: Starčevačka kultura u slavonsko-srijemskom prostoru i problem prijelaza starijeg u srednji neolit u srpskom i hrvatskom Podunavlju, Simpozij *Neolit i eneolit u Slavoniji*, Vukovar 1966, Actes V, Vukovar, 1-96
5. DIMITRIJEVIĆ, S. 1974: Problem stupnjevanja starčevačke kulture s posebnim obzirom na doprinos južnopanonskih nalazišta rješavanju ovih problema, *Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i srpskom Podunavlju*, *Materijali X*, Beograd, 59-121
6. DIMITRIJEVIĆ, S. 1978: Neolit u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, *Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva sv. 2*, Zagreb, 71-128
7. DIMITRIJEVIĆ, S. 1979: Sjeverna zona, u: Benac, A. (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja II Neolit*, Sarajevo, 229-363
8. DIMITRIJEVIĆ, S., TEŽAK-GREGL, T., MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1998: Neolitik, *Prapovijest*, Zagreb, 59-74
9. DIZDAR, M., KRZNARIĆ ŠKRIVANKO, M. 1999: Prilog poznavanju arhitekture starčevačke kulture u Vinkovcima, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3.s XXXII-XXXIII, Zagreb, 7-22
10. DURMAN, A., FORENBAHER, S. 1989: Šesta sezona projekta „Vučedol 1984-1990“, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva* 3/1989, Zagreb, 33-35
11. GARAŠANIN, M. 1971: Genetische und chronologische Probleme des frühkeramischen Neolithikums auf dem mittleren Balkan, *Actes du VIIe Congres international des sciences préhistoriques et protohistoriques, Tome premier*, Beograd, 73-84

12. GARAŠANIN, M. 1979: Centralnobalkanska zona, u: Benac, A. (ur.), *Praistorija jugoslavenskih zemalja II Neolit*, Sarajevo, 79-212
13. HOTI, M. 1993: *Prehistorijski korijeni nekih aspekata grčke religije*, doktorska disertacija, Zagreb
14. INIZAN, M.-L., ROCHE, H., TIXIER, J. 1992: *Technology of Knapped Stone*, CREP Meudon
15. KARAVANIĆ, I. 1993: Prijedlog osnovnog strukovnog nazivlja za srednji i mlađi paleolitik, *Opuscula archaeologica* 16, Zagreb, 15-35
16. KARAVANIĆ, I., ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ, R., BUNČIĆ, M., KURTANJEK, D. 2009: Cijepani litički materijal s ranoneolitičkog nalazišta Zadubravlje, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu* 26, Zagreb, 5-20
17. KARMANSKI, S. 1979: *Donja Branjevina*, Odžaci
18. KARMANSKI, S. 2005: *Donja Branjevina: A Neolithic settlement near Deronje in the Vojvodina (Serbia)*, Societa per la Preistoria e Protoistoria della regione Friuli-Venezia Giulia, Quaderno 10, Trieste, 1-79
19. KRAJCAR-BRONIĆ, I. 2007: Određivanje starosti neolitičkog naselja Galovo u Slavonskom Brodu metodom radioaktivnog ugljika ¹⁴C, u: Minichreiter, K., *Slavonski Brod Galovo – Deset godina arheoloških istraživanja*, Zagreb, 190-194
20. MARKOVIĆ, Z. 1980: Gaj, Podgorač, Našice – naselje starčevačke kulture, *Arheološki pregled* 21, Beograd, 15-16
21. MARKOVIĆ, Z. 1994: *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba*, Koprivnica
22. MILOJČIĆ, V. 1950: Körös-Starčevo-Vinča, *Reinecke Festschrift*, Mainz
23. MINICHREITER, K. 1990a: Prvi rezultati arheoloških istraživanja u Pepelanama, *Arheološka istraživanja u Podravini i kalničko-bilogorskoj regiji, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva sv. 14/1989*, Zagreb, 19-38
24. MINICHREITER, K. 1990b: Starčevačko naselje u Pepelanama kod Virovitice, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. Serija sv. XXIII, Zagreb, 17-40
25. MINICHREITER, K. 1992: *Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj*, Zagreb
26. MINICHREITER, K. 1997: Otkriće u Lukaču i Požegi kao prilog poznavanju topografije naselja starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu sv. 11-12/1994-1995*, Zagreb, 7-39

27. MINICHREITER, K. 1999: Ranoneolitički ukopi i pogrebni običaji u naseljima starčevačkog kulturnog kompleksa, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 15-16/1998-1999*, Zagreb, 5-20
28. MINICHREITER, K. 2001a: The architecture of Early and Middle Neolithic settlements of the Starčevo culture in Northern Croatia, *Documenta Praehistorica XXVIII*, Ljubljana, 199-214
29. MINICHREITER, K. 2001b: Tipološka klasifikacija keramike rane starčevačke kulture iz stambene zemunice 10 u Zadubravlju, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu sv. 18/2001*, Zagreb, 5-20
30. MINICHREITER, K. 2003: Prilog poznavnju ornamentike na gruboj keramici starčevačkog naselja na Galovu u Slavonskom Brodu, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 20/2003*, Zagreb, 15-26
31. MINICHREITER, K. 2005: Arheološka istraživanja na Galovu u Slavonskom Brodu, *Annales Instituti archaeologici I/2005*, Zagreb, 25-30
32. MINICHREITER, K. 2007: *Slavonski Brod Galovo – Deset godina arheoloških istraživanja*, Monografije Instituta za arheologiju 1, Zagreb
33. MINICHREITER, K. 2010a: Nadzemni objekti u naseljima starčevačke kulture, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 27*, Zagreb, 15-32
34. MINICHREITER, K. 2010b: Slavonski Brod, Galovo, arheološka istraživanja 2009, *Annales Instituti Archaeologici, Vol. VI*, Zagreb, 11-16
35. MINICHREITER, K., SOKAČ-ŠTIMAC D. 1994: Požega, Ulica Pavla Radića – otkriće višeslojnog prapovijesnog naselja, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva 3/1994*, Zagreb, 36-37
36. MINICHREITER, K., KRAJCAR-BRONIĆ, I. 2006: Novi radiokarbonski datumi rane starčevačke kulture u Hrvatskoj, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu 23/2006*, Zagreb, 5-16
37. MINICHREITER, K., BOTIĆ, K. 2010: Early Neolithic burials of Starčevo culture at Galovo, Slavonski Brod (Northern Croatia), *Documenta Praehistorica XXXVII*, Ljubljana, 105-124
38. SCHMIDT R., R. 1945: *Die Burg Vučedol*, Zagreb
39. SREJOVIĆ, D. 1969: *Lepenski vir*, Beograd
40. STADLER, P., KOTOVA, N. 2011: Early Neolithic contacts between Croatia and the Vienna Basin from 5700-5200 BC, u: DIZDAR, M. (ur.), *Panonski prapovijesni*

osviti, Zbornik radova posvećenih Korneliji Minichreiter uz 65. obljetnicu života, Zagreb, 151-173

41. ŠARIĆ, J. 1999: *Kremena industrija najstarijih zemljoradničkih kultura na tlu Balkana*, neobjavljena doktorska disertacija, Beograd
42. ŠIMIĆ, J. 1986: Nastavak istraživanja neolitičkog lokaliteta u Kneževim Vinogradima, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva sv. 3/1986*, Zagreb, 35-36
43. ŠOŠIĆ, R. 2007: Značajke cijepanog litičkog materijala iz male grobne jame 15 s lokaliteta Galovo u Slavonskom Brodu, u: Minichreiter, K., *Slavonski Brod Galovo – Deset godina arheoloških istraživanja*, Zagreb, 176-187
44. ŠOŠIĆ, R., KARAVANIĆ, I. 2004: Cijepani litički materijal sa prapovijesnog nalazišta Slavča, Nova Gradiška, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3.s, XXXVI*, Zagreb, 17-40
45. ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ, R. 2010: *Proizvodnja cijepanih kamenih artefakata ranih poljodjelskih zajednica na prostoru istočne Hrvatske*, doktorska disertacija, Zagreb
46. ŠOŠIĆ KLINDŽIĆ, R. 2011: The supply system of siliceous rocks between the Drava, Sava and Danube rivers during the Starčevo culture, *Documenta Praehistorica XXXVIII*, Ljubljana, 345-356

10. POPIS ILUSTRACIJA

1. Slika 1 Karta rasprostranjenosti starčevačke kulture po S. Dimitrijeviću (dopunila K. Minichreiter), preuzeto iz: MINICHREITER, K. 1992: *Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj*, Zagreb, 6.
2. Slika 2 Karta naselja starčevačke kulture u kontinentalnoj Hrvatskoj, preuzeto iz: MINICHREITER, K. 2007: *Slavonski Brod Galovo – Deset godina arheoloških istraživanja*, Monografije Instituta za arheologiju 1, Zagreb, 16.
3. Slika 3 Kronološka tablica mlađeg kamenog doba i bakrenog doba, preuzeto iz: DIMITRIJEVIĆ, S, TEŽAK-GREGL, T, MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N. 1998: *Neolitik, Prapovijest*, Zagreb, 58.
4. Slika 4 Trajanje stilskih manifestacija po S. Dimitrijeviću, preuzeto iz: DIMITRIJEVIĆ, S. 1974: *Problem stupnjevanja starčevačke kulture s posebnim obzirom na doprinos južnopanonskih nalazišta rješavanju ovih problema, Počeci ranih zemljoradničkih kultura u Vojvodini i srpskom Podunavlju, Materijali X*, Beograd, 66.
5. Slika 5 Šira okolica lokaliteta Bukovlje – Igrač i Slavenskog Broda, preuzeto iz: MINICHREITER, K. 1992: *Starčevačka kultura u sjevernoj Hrvatskoj*, Zagreb, 11.